

ER TABILDI DESTANINDA KADIN TIPLER

Ahmet SAÇKESEN*

Özet

“Er Tabıldı Destanında Kadın Tipleri” konusunda hazırlanan bu makalede, Türk Kadınının toplum içerisindeki önemi ve edebi yaratmalarımızdaki işlevi tarihsel süreç içerisinde incelenecektir. Bildirinin inceleme kısmında ise, Türk Destan geleneğinde önemli bir yer tutan Er Tabıldı Destanı'nda yer alan kadın tipleri, “ideal eş ve anne tipi”, “ideal sevgili tipi” ve “yardımcı tip” başlıkları altında üçlü tasnif sistemi esas alınarak destanda konu edilen kadın tipleri açıklanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kadın Tipi, Destan, Er Tabıldı.

TYPES OF WOMAN IN ER TABILDI EPIC

Abstract

Importance and function of Turkish woman will be analyzed during historical process in this article named as “Types of Woman in Er Tabıldı Epic” Types of woman in Er Tabıldı Legend will be explained as ideal wife and mother types ideal lover and assistant types.

Key words: woman types, epic, Er Tabıldı

Türk Epik destan geleneğinde idealize edilerek topluma model olarak sunulan tiplerin başında baş kahraman olan “Alperen Tipi”, “Bilge Devlet Adamı tipi”, “Kadın Tipleri” ve “Hayvan Kahraman Tipleri” vardır. Bu asıl tiplerin yanı sıra destan kahramanının düşmanları, destan kahramanının yoldaşları da destanlarda üzerinde durulması gereken tipler olarak karşımıza çıkmaktadır. Destanlarda, yapılan seferler esnasında destan kahramanlarının kahramanlıkları ortaya çıkmakta ve onların ne büyük “yapılamayanı yapacak, başarılamayanı başaracak” kahramanlar oldukları işlenmektedir. (Çobanoğlu 2003: 98)

Eski Türk toplumlarında aile en önemli sosyal birlik olduğundan, ailenin temelini teşkil eden kadın, Türk destanlarında ve Türk felsefesinde yüce bir merteye temeli üzerine kurulmuştur. Kadın, erkeğin biricik yoldaşı ve çocuklarının anası olmak gibi önemli bir vazifenin yanı sıra; ata binen, savaşılabilen alp tipi erkeğe uygun, bir görünüm arz etmektedir.

Türk Halk Biliminin değerli eserlerinden biri olan Dede Korkut Kitabında “kadının erkeği tamamlayan saygıdeğer kişiliğinden” sık sık söz edilir. Dede Korkut Kitabı'nın oldukça ilginç giriş¹ kısmında yazar, bir erkeğin karşılaşılabileceği dört tip kadının kusurlarını ve

* Ege Üniversitesi Türk Dili Bölümü Öğretim Görevlisi, ahmet.sackesen@ege.edu.tr.

¹ Son yıllarda Dede Korkut ile ilgili önemli çalışmalardan biri de bu giriş kısmı üzerinedir. Bk. Osman Fikri Sertkaya. Dede Korkut Kitabı'nın Dresden Nüshasının “Giriş” Bölümü (Metnin Transkripsiyonu ve Açıklama Notları), İstanbul 2006.

niteliklerini belirtir ve nişanı, “eve misafir geldiğinde... Onu karşılayacak erkek yoksa yedirip içeren, onurlandıran ve ona dostluk gösteren” kadına verir. Bu kadın, aynı görüntüyü “*direk*” sözcüğünü kullanarak söylediği gibi, “*evin dayağı*”dır. Bu basit bir övgü değildir, çünkü kozmik bir eksen ve gökyüzüyle bir iletişim aracı olan ağaçtan direğe bağlanan bütün simgeler bilinmektedir. (Roux 1992: 706) Bu sebeple Türk kadını, Dede Korkut’un dediği gibi “*evinin dayağı*” yani temel direği, (Ergin 1994: 76) Türk Milletinin bir bereket kaynağı, hanların, hakanların, cengâverlerin önünde saygıyla eğildikleri bir şeref abidesidir.

İslamiyet öncesi Türk topluluklarında kadınsız bir iş görülmezdi. Kadın erkeğin tamamlayıcısıydı. O sürekli erkeğin yanındaydı. Hakanın buyrukları yalnız “Hakan buyuruyor ki” ifadesiyle başlamışsa geçerli kabul edilmezdi. Yabancı devletlerin elçilerinin kabulünde hatun da hakanla beraber olurdu. Tören ve şöenlerde kadın, hakanın solunda oturur siyasi ve idari konumlardaki görüşlerini beyan ederdi. Mesela büyük Hun İmparatorluğu adına Çin ile ilk barış antlaşmasını Mete Han’ın hatunu imzalamıştır.

Ziya Gökalp, Türklerin tarihin her döneminde aile yaşamı açısından demokrat bir görüşe sahip olduklarını ifade ettikten sonra totemizmin etkisiyle erkeğin, Şamanizm’in etkisiyle de kadının kutsallaştırıldığını belirtmektedir. Bu nedenle tüm aile uygulamalarında kadın ve erkeğin birlikte bulunması zorunluluktur. “Velayeti amme Hakan ile Hatunun her ikisinde müpteseken tecelli ettiği için bir emirname yazıldığı zaman “Hakan Emrediyor ki” ibaresiyle başlarsa kabul olmazdı. Kabul olması için, “Hakan ve Hatun Emrediyor ki” sözleriyle başlaması gerekirdi. Ayrıca Hakan tek başına bir elçiyi huzuruna kabul edemezdi. Elçiler ancak sağda hakan ve solda hatun oturdukları bir zamanda, ikisinin birden huzuruna çıkarlardı. Şöenlerde, kenkaşlarda, kurultaylarda, ibadetlerde ve ayinlerde, harp ve sulh meclislerinde hatunda mutlaka hakanla beraber bulunurdu.” (Gökalp 1958: 112)

Türk mitolojisinde kadın ilahi bir varlık konumuna gelmiştir. Yaratılış Destanı’nda, Allah’a insanları ve dünyayı yaratması için fikir ve ilham veren “Ak Ana” adında bir kadındır. Oğuz Kağan’ın ilk karısı, karanlığı yararak, gökten inen mavi bir ışıktan, ikinci karısı ise kutsal bir ağaçtan doğmuş insanüstü varlıklardır. Yakutlarda “Ak Oğlan” ağacın içinden çıkan nurlu bir kadın tarafından emzirilmiştir. İlk Türk yazıtlarından olan Bilge Kağan kitabesinde Kağan: “Sizler anam hatun, büyük annelerim, hala ve teyzelerim, prenseslerim...” hitabıyla söze başlar.

Türk destanlarında kadın, erkeğin daima yanındadır. Onların güç ve ilham kaynağıdır. Dede Korkut Kitabı’nda yer alan “Deli Dumrul” anlatısında, Dumrul canının yerine can bulma çabasına

girince bunu kadınından bulmuş, kadın ona hiç çekinmeden canını vereceğini söylemiştir. Yine Türk kültüründe destan kahramanları iyi ata binen, iyi kılıç kullanan, iyi savaşan kadınlarla evlenmek istemektedir. Nitekim Dede Korkut Kitabı'nda Bamsı Beyrek hikâyesinde yer alan "Banu Çiçek" bunun en güzel misalidir.

Kırgızların Manas Destanı'nda kadın, evin namusunun koruyucusudur. Kazaklarda kadına verilen değer şu atasözüyle ne güzel anlatılmıştır: "Birinci zenginlik sağlık, ikinci zenginlik ise kadındır."

Tüm Türk destanlarında sarsılmaz bir saygı, sevgi ve sadakat vardır. Gerdeğe girdiği gün murat alıp vermeden yalnız kalan kadın, kocası ölünceye kadar onu bekleyeceğine ant içerdi. Türk kızları ve kadınları, toplumun şerefli bir ferdi olarak itibar görmüşlerdir. Eski Türklerde kadın konusunda bilgilerin yer aldığı diğer bir yapıt Yusuf Has Hacib'in 1069 yılında yazdığı "Kutadgu Bilig" adlı eserde de kadın ve kızın değerinden "nadir" deyimini ile söz edilmektedir. (Göksel 1993: 106) Türk kadınının böyle ihtişam içinde ve saygı görerek yaşaması Türk karakter ve kültürünün yüksek değerini ifade etmektedir.

En eski Türk boylarından birisi olan Kırgızlar, zengin bir halk edebiyatına sahiptir. Özellikle destanlar, Kırgız halk edebiyatında içerisinde özel bir yere sahiptir. Kuşaktan kuşağa bir milletin kaderini iyi ve kötü yönde değiştiren olayları anlatan destanlar, epik gelenekler ve kanunlar çerçevesinde gelişerek halkın geçmişini zengin bir şekilde tasvir eder.

Kırgız boyunun en önemli destanlarından bir tanesi de Er Tabıldı Destanı'dır. Bu destanda, kahraman Er Tabıldı'nın dünyaya gelişi, eğitimi, kahramanlıkları ve putperest Kalmuklarla olan mücadeleleri bu destanın esas konusunu oluşturmaktadır. Bu destanda Er Tabıldı, kendisine yapılan haksızlıkların üstesinden aklı, cesareti sayesinde gelmeyi başarır ve bu haklı mücadelesinde zafere ulaşır. Er Tabıldı kendi boyuna sahip çıkıp boyunu dış düşmanlara karşı korur. Kimse ona düşmanca davranmadıkça o kimseye kötü davranmaz, ama kendisine kötülük edenleri cezalandırmaktan geri kalmaz.

Hazırladığımız bu çalışmada, Er Tabıldı Destanı'ndaki kadın karakterleri ve tipleri üzerinde durmaya çalışacağız. Er Tabıldı Destanı'ndaki kadın karakterler ve tipleri üzerinde durmadan önce, karakter ve tip arasındaki ilişkiden bahsetmek yerinde olacaktır.

"Edebî eserlerde anlatılan olay, kahraman veya kahramanlar etrafında örülür. Bir anlatımdaki iç ve dış dünyaya yönelik olayları veya vakayı yaşayan kişiler karakter veya karakterlerdir. Bunlar her anlatmada çeşitlilik gösterir ve sabit özellikleri çok azdır. Edebî yani fiktif olan karakterler yazarın muhayyilesinde oluşturduğu özellikleri yansıtırlar." (Ekici 2000: 124)

Tip ise, tek bir eserde değil, benzer özellikleriyle birçok eserde karşımıza çıkan kesin bazı sabit özelliklere sahip olan karakter veya karakterlerdir. Tipler “muayyen bir devirde toplumun inandığı temel kıymetleri temsil ederler. Bunlar arasında toplumun sevmediği, küçük gördüğü, alay ettiği tipler de vardır.” (Kaplan 1985: 5) Bir başka ifadeyle, bir destan kahramanının yazılı kültür ortamında roman kahramanları gibi geçirdikleri iç çatışmalar ve psikolojik buhranların neticesinde olgunlaşarak farklı bir kişiliğe bürünen “karakterler” olarak değişip dönüşmeleri çoğunlukla söz konusu olmaz. Bu durum destanlarda yer alan diğer kişiler için de geçerlidir. Esasen sözlü kültür ortamında meydana getirilen sözlü edebiyatın genel ve temel bir özelliği olarak karakterlerden ziyade bir insanın belli bir takım özelliklerinin adeta diğerlerinden izole edilip sivriltilmesi suretiyle tipleştirme ve tipler anlatılarda yer alır. (Daha geniş bilgi için bk. Abdullah 1997)

Edebî yaratmalardan destanlarda ideal insan tipi daha çok kendi şahsi hırslarının ve arzularının çok üstüne çıkmış, kendi toplumu için her defasında hayatını ortaya koyma cesaret ve kabiliyeti göstermiş karakterler etrafına bina edilmiştir. Destanlarda anlatılan kahramanlıkları yaşayanlar, üstün başarı gösteren karakterler genellikle erkek karakterlerdir. Bunun sebebini antropologların görüşlerinden de yararlanarak şöyle açıklamak mümkündür. Göçebe veya pastoral toplum yapısında iki tür mücadele esastır. Bunlardan birincisi, geniş sürülere sahip olan aynı boya mensup kişiler arasında söz konusu edilen mücadeledir ki, biz buna destanlarda bir mücadeleden daha çok, bir yarışma olarak rastlarız. İkincisi de aynı soydan, aynı boy ve kabileden gelenlerin ortak çıkarları için dıştan gelen tehlikelere karşı mücadeleleridir. Bunların her ikisi de toplumda erkeği saldırgan (agresive) yapar. Dolayısıyla, her iki durumda da yapılan mücadelelerin anlatımı da çoğunlukla erkeklerin mücadelesi gibi yansıtılır. Böylece bir boy veya kabile içinde başarılarından söz edilen, boy yönetiminde söz sahibi olan şahsi erkek karakterler ön plana çıkar. Ancak bu karakterler ve oluşturdukları tip özellikleri, toplum çıkarlarıyla çatışmayan, aksine toplum şemsiyesi altında sunulan özelliklerdir. (Ekici 2000: 124)

Çalışmamızın başında da belirttiğimiz gibi biz, bu incelememizde, kadın karakterler ve onların oluşturduğu ideal insan tipi üzerinde durmaya çalışacağız. Bu ideal insan tipinin nasıl anlatıldığı ve nasıl tanımlandığı çalışmamızın ana konusunu oluşturmaktadır.

Er Tabıldı Destanı'ndaki kadın karakterleri tüm özellikleriyle inceledikten sonra, bunların oluşturdukları tipleri, üç grupta topladık:

- I. İdeal Eş ve Anne Tipi
- II. İdeal Sevgili Tipi

III. Yardımcı Tipi

Şimdi de yukarıda sınıflandırdığımız, Er Tabıldı Destanı'ndaki kadın karakterleri sırasıyla inceleyelim.

I. İdeal Eş ve Anne Tipi

Bu grupta inceleyeceğimiz kadın karakter hem bir eş, hem bir anne olarak destanda yerini almıştır. Destanın tamamında ideal eş ve anne tipine örnek tek bir karakter vardır. Bu bölümde bu karakter üzerinde durmaya çalışacağız.

I. 1. AGAÇA

Ağaça Er Tabıldı destanında Ermankan'ın eşi ve Er Tabıldı'nın annesi olarak karşımıza çıkan bir kadın karakterdir. Ağaça, 50 yaşına gelmiş olan Ermankan ile evlenir. Ermankan'ın hayırda bulunması ve Manas'ın mezarını ziyarette bulunması neticesinde yıllarca özlemine duyduğu bir erkek çocuğa kavuşur.

Ağaça, Er Tabıldı'yı hayırlı bir evlat olarak yetiştirmek için ona elinden gelen tüm yardımı gösterir. Er Tabıldı küçük yaşlarda iken, düşmanları Kudaynazar gelir ve onların tüm malına mülküne el koyar. Ağaça oğluna zarar gelmemesi için tüm bu eziyetlere katlanır.

İdeal eş ve anne tipine örnek olarak gösterebileceğimiz bu kadın karakter, oğlunun öldü haberlerine inanmaz ve tüm düşmanlarına meydan okur. Kalmuklar Katagan'ı esir alınca Ağaça, Kudaynazar ile Altıbay'la oğlunun vekili olarak konuşur ve er ya da geç onların cezalandırılacaklarını söyler. Ağaça, Kalmukların hakaretine uğrar. Fakat buna rağmen kabilesini düşünerek onlara göz kulak olur. Gerektiğinde eşinin yanında savaşan bu kadın, aynı zamanda savaş anlarında evlatlarının da koruyucusu olmuştur. Kendi halkının çıkarlarını kendi çocuğuna duymuş olduğu sevgiyle özdeşleştiren Ağaça, duygusal olsa bile akılla hareket etmesini bilen karakter tablosu çizmektedir.

Ağaça, oğlunu çok sevmesine rağmen ona zaman zaman sert davranmış ve hislerini tam olarak oğluna belirtmemiştir. Ağaça, dışa dönük ve içli ruh dünyasının yanında, bu destanda ideal eş ve anne tipine örnek bir karakterdir.

II. İdeal Sevgili Tipi

Bu grupta inceleyeceğimiz tip, henüz evlenmemiş, ancak destanın sonunda kahramanla evlenen genç bir kızdır. Henüz evlenmemiş ve çocuk sahibi olmamış olması bakımından birinci gruptaki eş ve anne tipten farklıdır. Er Tabıldı Destanı'nda bu tipe uyan tek bir karakter vardır. Bu bölümde bu karakter üzerinde durmaya çalışacağız.

II. 1. ÇAÇIKEY

Han kızı olan Çaçıkey, Er Tabıldı'nın eşidir. Er Tabıldı'nın danışmanı ve evinin koruyucusu olan bu kadın, hem güzelliği hem de akıllılığı ile çevresinde hayranlık uyandıran bir kadın karakterdir.

Savaşçı ve göçebe bir toplumun yarattığı Çaçıkey, Er Tabıldı'nın yokluğunda onun yerine geçer, obaya sahip çıkar ve gerektiğinde düşmanlarla savaşabilen alp kadın tipine örnek teşkil eder. Çaçıkey, kocasının kölesi değil, onun danışmanı, arkadaşı ve ocağının koruyucusudur. Kahramanın yanında savaşan sevgili ya da eli kadın motifine Türk halk edebiyatında sık sık rastlanır. Her ikisi de güçlü kadının iyi yapılmış tablosunu sunarlar.

III. Yardımcı Tipi

Bu bölümde inceleyeceğimiz ve üzerinde duracağımız yardımcı tip, asıl kahramanı çeşitli yönlerden tamamlayan ve ona yardımcı dokunan karakterdir. Bu bölümde tespit ettiğimiz ve kahramana yardımda bulunan iki karakter vardır.

III. 1. KARDIĞAÇ

Bu destanda Kardıgaç, Er Tabıldı'nın kardeşidir. Bu destanda bu gözü pek kız sevdiği ağabeyine yardımcı olmaya çalışan sade bir kız olmasıyla dikkatimizi çekmektedir. Bu kız, savaş meydanında kahraman kızlar gibi at sırtında, kılıç ve mızrakla düşmanlarla mücadele etmez. Fakat o, ağabeyi ve kırk yiğit ile sevinçlerin ve kederlerini paylaşmaktadır. Kardıgaç'ın tüm isteği, milletin haklı mücadelesinde galip gelmesidir. Er Tabıldı annesine ve eşine gösterdiği saygıyı kız kardeşine de gösterir, onun sözlerine kulak verir ve onu üzmemeye çalışır.

Kardıgaç tek başına at sürüsünü Kalmuklardan kurtarınca Tabıldı şaşırmış ve kız kardeşini şu sözlerle övmüştür:

“Hey kurban olduğum her şeyim

Kardıgaç benim her şeyim

Kız da olsa tek güvencim

Her şeye kadir Allah

Aramıza katıldı Kardıgaç

Kız da olsa bunu

Kırk kısrak bulup verdi

Bize armağan vermişsin” (Namatov 2001: 53)

III. 2. TORKOBEK

Bu karakter, Tabıldı'nın düşmanı olan Kalmuk Beyi Çalkalmak'ın kızıdır. Babası Tabıldı'nın düşmanı olmasına rağmen, Torkobek diğer kabilelere karşı kesinlikle düşmanca bir tavır içerisine girmemiştir.

Torkobek'in halkına olan fedakârlığı, barış ve huzur istemesinin yanında, olayları önceden tahmin edebilen ve sadece güzelliği ile değil, ağırbaşlılığı ile dikkat çeken bir tiptir. Tabıldı'nın babası Çalkalmak'ı öldürdükten sonra, Torkobek gerçeği öğrenir ve babasının haklı olmadığını kabul eder. Öfke ile Tabıldı'ya kılıç kaldırmanın yerine saygı ile Tabıldı'yı karşılar ve savaşı durdurur. Milletini ve vatanını seven Torkobek'in tüm fedakârlıkları ve hareketleri Kalmuk milletin çıkarları, özgürlüğü ve huzuru içindir.

SONUÇ

Destanlardaki kahramanlar, tarihî kişiliğe sahip olmakla birlikte, yaşadıkları toplumun düşünce ve inançlarını, tip olarak kendi üzerinde toplarlar. Türk Dünyası destanlarında gördüğümüz tipler, alp karakteri taşımaktadır. Destanlarda ağırlık erkek kahramanlar etrafında toplanmakla beraber, kadın kahramanların da rolü büyüktür.

Bu bakımdan değerlendirildiğinde Er Tabıldı destanındaki ideal kadın tipleri daha çok Dede Korkut Kitabı, Oğuz Kağan, Manas, Alpamış ve Maaday Kara gibi destanlarla, Türk destan dairesinde yer alan pek çok destan metinlerinde gördüğümüz ideal kadın tipleriyle paralellik arz etmektedir. Sonuç olarak gelişerek değişmekte ve değişerek gelişmekte olan bütün halk yaratmaları gibi Kırgız destan geleneğinin önemli bir parçası olan Er Tabıldı Destanı, en eski döneme ait kadın tiplerini de konu etmektedir.

KAYNAKÇA

Burhan Göksel. Çağlar Boyunca Türk Kadını ve Atatürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.

Jean-Paul Roux. “Ortaçağ Türk Kadını” (II. Türk Kadını Hakkında Ortaçağ Bilgileri), Çev. Gönül Yılmaz. Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi, C. 6. S. 18. Eylül 1990, Ankara 1992: ss. 693–724.

Kemal Abdullah. Gizli Dede Korkut, Akt. Ali Duymaz, Ötüken Yayınları, İstanbul 1997.

Hasan Köksal. “Anadolu’da İslamî Dönemde Teşekkül Eden Türk Destanlarındaki Kadın Tipler”. E.Ü. Türk Dünyası Araştırmaları Ens. Yayını, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi III, İzmir 1999.

Mehmet Kaplan. Tip Tahlilleri; Türk Edebiyatında Tipler; Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar III. İstanbul: Dergah Yay., 1985.

Metin Ekici. “Dede Korkut Kitabı’nda Kadın Tipler”, Uluslararası Dede korkut Bilgi Şöleni; AKM Yay., 2000: ss. 123-138.

Mirlan Namatov. Kırgızların Küçük Destanı Er Tabıldı İnceleme ve Kırgızca Metin I. İzmir 2001. (Yayınlanmamış Doktora Tezi)

Muharrem Ergin. Dede Korkut Kitabı I Giriş-Metin-Faksimile, Türk Dil Kurumu Yayınları Sayı: 169, Ankara 1994.

Özkul Çobanoğlu. Türk Dünyası Epik Destan Geleneği, Akçağ Yayınları, Ankara 2003.

Ziya Gökalp. Türkçülüğün Esasları, Varlık Yayınları, İstanbul 1958.